

concentrated in Ivan Franko's Botanical Garden of the National University of Lviv. The parks-monuments of landscape architecture represented as 46 rare species of dendroexots. Presented list of artificial protected parks, which are the most representative of the number of rare species.

Key words: representation, dendrosozooekzoty, artificial protected parks, category of natural reserve fund.

Стаття надійшла до редколегії
12.02.2017 р.

УДК 635.21

Оксана Іванців,
Віталіна Федонюк,
Василь Іванців

Флористичні особливості гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» Ратнівського району Волинської області

У статті проаналізовано флору гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» Ратнівського району Волинської області. Основним завданням роботи було встановлення сучасного стану флористичного та фітоценотичного різноманіття гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» і виявлення на його території рідкісних та зникаючих видів флори, занесених до Червоної книги України й інших природоохоронних документів.

У статті проаналізовано аспекти становлення та розвитку флористичних досліджень заказника, подано опис фітоценотичного різноманіття.

На території заказника виявлено види з Європейського червоного списку: *Crataegus ucrainica* Pojark., *Silene lithuanica* Zapal., *Tragopogon ucrainicus* Artemcz.; види, занесені до Додатка № 1 Бернської конвенції: *Aldrovanda vesiculosa* L., *Cypripedium calceolus* L., *Liparis loeselii* (L.) Rich., *Pulsatilla patens* (L.) Mill.; види з Червоної книги України: три зникаючі, п'ять вразливих, шість рідкісних видів на території, серед зникаючих видів потрібно відзначити *Huperzia selago*, *Oxycoccus microcarpus*, *Scheuchzeria palustris*, із-поміж вразливих – *Cephalanthera rubra* (L.), *Drosera anglica* Huds., *Epipactis helleborine* (L.) O. Kuntze, *Lilium martagon* L., *Lycopodiella inundata* (L.) Holub., серед рідкісних – *Betula humilis* Schrank, *Listera ovata* (L.) R.Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Salix myrtilloides* L., *Salix starkeana* Willd.

Ключові слова: гідрологічний заказник місцевого значення «Оріхівський», зникаючі види, рідкісні види, вразливі види.

Постановка наукової проблеми та її значення. Територія Полісся відзначається своєю гідромережею, яка розміщена в зоні високої концентрації населених пунктів. Меліоративні роботи, що повсюдно проведені в 70–80-х рр. ХХ ст., призвели до пониження рівня ґрунтових вод і, як наслідок – до деградації водно-болотних угідь. Зокрема, відбулося замулення руслових ділянок річки Прип'ять та її приток – Турії й Виживки. Унаслідок інтенсивного антропогенного навантаження маємо зростання промислового та побутового забруднення, меліоративних робіт, розорювання, випасання, сінокосіння, збільшення сільськогосподарських земель, простежуємо деградацію й повне знищення водно-болотних масивів. Гідрологічний заказник «Оріхівський» заснований у 1996 р. як заказник місцевого значення, затверджений як об'єкт природно-заповідного фонду Ратнівського району Волинської області. Незважаючи на двадцятирічну історію існування цього заказника, його флора недостатньо вивчена. Особливої уваги потребують ті види, які є рідкісними чи зникаючими.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Раритетні, ендемічні та реліктові види Ратнівського району розглянуто в статтях Т. Л. Андрієнко, С. Ю. Поповича (1986), Л. А. Якушиної (1992), Л. А. Савчук (2004, 2005).

Хорологічні особливості й еколого-ценотичні параметри раритетних видів заказника «Оріхівський» висвітлено в працях Й. Я. Романюка (1987), М. В. Хими́на (1999), Ю. М. Грищенка (2001), М. С. Фірсової (2001). Стан вивчення флори засвідчив наявність лише фрагментарних флористичних відомостей, які останнім часом стали зовсім рідкими та не відображають реального стану.

Формулювання мети та завдань статті. Мета роботи – установлення сучасного стану флористичного та фітоценотичного різноманіття заказника. Основні **завдання дослідження** – установлення флористичного складу гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» і виявлення на його території рідкісних та занесених до Червоної книги України видів флори.

Матеріали та методи дослідження. Фактичним матеріалом для написання статті став аналіз літературних джерел і власні комплексні дослідження гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський», які проведені протягом 2015–2016 рр. Дослідження проводили за загальноприйнятими флористичними та геоботанічними методиками. Назви таксонів наведено за визначником вищих рослин України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивченість рослинного світу територій заказника місцевого значення «Оріхівський» здебільшого незначна, крім тих, які є місцезростаннями видів рослин, занесених до Червоної книги України. Нерідко на територіях водно-болотних угідь більшою мірою досліджено фауну, особливо орнітофауну та іхтіофауну. Стосовно досліджуваного заказника зауважимо: ботанічних даних щодо його території небагато. Більшість із них застарілі або такі, що стосуються всієї території Полісся.

Заказник «Оріхівський» лежить у межах зони мішаних лісів, у провінції – Полісся, в області – Волинське Полісся, у Верхньо-Прип'ятській підобласті, у Заболоттівському (I ландшафтний рівень) і Старовижівському (III ландшафтний рівень) фізико-географічних районах [1].

У I ландшафтному рівні переважають урочища луків із різнотравно-злаковим покривом на дерново-глеєвих і болотних ґрунтах. Найбільш заболочені низинні заплави, які піднімаються над рівнем води річок від 0,5 м до 2,0 м і характеризуються значним поширенням складної сітки річкових рукавів, меандрів, стариць і невеликих озер. У заплавах виділяються прируслові, лучні та притерасові заболочені урочища. Саме ці типи природних комплексів зазнали найбільш інтенсивного осушення під час проведення меліоративних робіт.

III ландшафтний рівень представлено моренно-зандровими місцевостями з дерново-середньопідзолистими ґрунтами під суборами та сугрудами. Поширені болотні урочища низинного типу.

За Є. М. Лавренком (1999), місцева флора заказника «Оріхівський» сформувалася переважно з трьох генетичних центрів: гумідного, аридного та акроальпійського. Із першого розвинулися широколистяні та хвойні ліси. Із другого – степові елементи та ксерофітні рідколісся, із третього – елементи трав'янистої альпійської рослинності. У цілому флора Волині належить до міграційного типу. Серед її домінуючих елементів виділяються бореальні види, які складають близько 46 %. Разом з акроальпійськими видами бореали сформували хвойні ліси, луки та болота [2, с.128].

Степові види займають близько 18 % складу флори. Вони посилюються на півдні, накопичують переважно на лесових та карбонатних відкладах. Частково степові елементи потрапляють і до соснових борів. Ці флористичні елементи свідчать про перехідний характер місцевої флори на межі з Лісостепом.

Неморальні види складають до 16 % флори і входять до поширених у заказнику «Оріхівський» дубово-соснових, дубових та грабових лісів. Їхня роль посилюється там, де бідні піщані ґрунти поступаються місцем перед більш родючими опідзоленими. Спорадично трапляються інші флористичні елементи – середньоевропейські, середземноморські, монтанні тощо [3].

Археогоніати нараховують лише 48 судинних видів, із яких тільки 29 таксонів є аборигенними видами спорових рослин. Решта – голонасінні. Однак останні в природі представлені лише трьома типовими видами: сосною звичайною, ялиною звичайною та ялівцем звичайним. У садах і парках, а також серед лісових культур можна натрапити на ще 16 видів.

За географіним походженням у складі флори заказника «Оріхівський» переважають палеарктичні та європейські види, їх близько 52,5 %, їм майже не поступаються голарктичні види (18,9 %). Середньоморських видів лише 1,5 %, а причорноморських – 0,9 %. Отже, ядро флори сформоване видами помірних широт північної півкулі. На цьому фоні потрібно відзначити низьку ендемічність флори області. Лише два види (гвоздика несправжня й молочай волинський) можна віднести до цієї категорії, але й це умовно, адже вони трапляються й на території сусідніх областей [4].

Характеристику рідкісних видів рослин (табл. 1) ми наводимо за рангами охорони: види з Європейського червоного списку (1991), види занесені до Додатка № 1 Бернської конвенції, види з Червоної книги України за ступенем рідкісності. У текстовій характеристиці зірочками позначено види, занесені до Червоної книги України (1996), а саме * – зникаючі, ** – вразливі, *** – рідкісні.

Види судинних рослин гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський», які занесені до Європейського червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991)

Латинська назва	Українська назва	Категорія охорони
1. <i>Crataegus ucrainica</i> Pojark.	Глід український	R – рідкісні види, світові популяції яких невеликі та які зараз не належать до категорії «зникаючих»
2. <i>Silene lithuanica</i> Zapal.	Смілка литовська	I – невизначені – види, про які відомо, що вони належать до «зникаючих», «вразливих» або «рідкісних». R – рідкісні види, світові популяції яких невеликі та які зараз не належать до категорії «зникаючих».
3. <i>Tragopogon ucrainicus</i> Artemcz.	Козельці українські	

Із видів, занесених до Європейського червоного списку рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991), у заказнику нами відзначено *Silene lithuanica* Zapal. Це рідкісний, субендемичний вид, який тут наявний на південно-східній межі поширення. *Silene lithuanica* – досить характерний вид для цієї місцевості, але в заказнику трапляється рідко. Зазвичай рослина зростає невеликими групами до 20 особин по просіках і протипожежних рівчаках, вирубка на флювіо-гляціальних піщаних горбах. Трапляється в угрупованнях асоціації *Peucedano-Pinetum*.

До видів, занесених до Додатка № 1 Бернської конвенції, які трапляються на території заказника, належать такі:

- Альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa* L. – у північно-східній ділянці болота «Урочище Дупло», у складі асоціації *Caricetum (lasiocarpae)-caricoso (rostratae)-sphagnosum* та в меліоративному каналі, де трапляється значно рідше. Простежується в угрупованнях асоціації *Sphagno-Aldrovandetum*.

- Зозуліні черевицки справжні *Cypripedium calceolus* L. можна побачити в грабово-дубовому тінистому лісі (*Carpineto-Quercetum mercurialidosum (perennis)*), яке майже з усіх сторін оточене болотом із невеличкими потічками. Вид трапляється в угрупованнях асоціації *Tilio cordatae-Carpinetum betuli*. Популяція нечисленна, але в доброму стані. Рослини по 2–3 особини зростають на площі близько 200 м². Едафічні умови цієї ділянки різко відрізняються від борових, ґрунт суглинистий із високим вмістом гумусу, має вищу трофність, близький до поверхні рівень ґрунтових вод (0,5–0,6 м у межений період). Цей вид занесено до Червоного списку МСОП.

- Жировий Лезеля *Liparis loeselii* (L.) Rich трапляється зазвичай поруч із *Hammarbya paludosa* (L.) O. Kuntze. Зростає поодинокі або групами в основному по 2–3 особини на відстані від 10 до 200 м одна від одної. Вид дуже вразливий відносно коливання рівня ґрунтових вод і до зміни гідрорежиму на болоті, трапляється в угрупованнях асоціацій *Sphagnetum magellanicum*, *Caricetum limosae*, *Sphagno-Caricetum rostratae*, *Caricetum lasiocarpae*.

- Сон широколистий *Pulsatilla patens* (L.) Mill. простежуємо рідко, лише на флювіогляціальних й еолових горбах, його ареал скорочується. Оскільки моренні горби, ози під час штучної посадки сосни інтенсивно розорювалися, то такі роботи призвели до суттєвого скорочення популяції. Зростає в угрупованнях асоціацій *Peucedano-Pinetum*, *Cladonio-Pinetum*.

Аналіз місцезростань видів, занесених до «Червоної книги України. Рослинний світ» (2006) [5], за відповідними категоріями (відзначено три зникаючі, п'ять вразливих, шість рідкісних видів) засвідчив, що з-поміж зникаючих для України видів *Huperzia selago*, *Oxycoccus microcarpus*, *Scheuchzeria palustris* два перші дійсно можуть зникнути, якщо не врегулювати дію згубних факторів, а останній вид у заказнику відновлюється нормально. Серед зникаючих відзначаємо такі, як:

- Баранець звичайний *Huperzia selago* (L.) ex Bernh. ex Schrank et Mart., що трапляється дуже рідко малочисленими локусами в складі асоціації *Pinetum hylacomiosum (Dicrano-Pinetum)*. Через активний збір виду як лікарської сировини в минулому й незадовільне відновлення популяції майже знищені. Вид дуже рідкісний, у заказнику відзначено в дубово-сосновому лісі.

• *Жураліна дрібнопліда* *Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr., що зростає на мохових купинах із *Polytrichum strictum*, трапляється не дуже часто по периферії болота «Урочище Дупло» в оліготрофних умовах у складі угруповань асоціації (*Sphagnetum magellanicum*).

• *Шейцєрія болотна* *Scheuchzeria palustris* L. простежується досить часто на болоті й утворює асоціацію *Scheuchzerietum (palustris)-menyantho (trifoliatae)-sphagnosum*. Вид має хороше відновлення та перебуває в доброму стані в угрупованнях асоціацій *Sphagnetum magellanicum*, *Scheuchzerietum palustris*.

До вразливих видів, які наявні в межах досліджуваного заказника належать такі:

• *Булатка червона* *Cephalanthera rubra* (L.) Rich., що відзначена кількома особинами поруч із вільховим лісом у північній частині гідрологічного заказника в складі угруповань асоціації *Tilio cordatae-Carpinetum betuli*.

• *Росичка англійська* *Drosera anglica* Huds та *Росичка середня* *Drosera intermedia* Hayne, які трапляються в північній частині болота, у місцях витoku водних струмків у складі формацій *Caricetosphagnosum* і *Scheuchzerieto-Sphagnosum (Sphagnetum magellanicum, Caricetum limosae, Sphagnocaricetum rostratae, Caricetum lasiocarpae)* і характеризуються нечисленними популяціями.

• *Коручка чемерникоподібна* *Epipactis helleborine* (L.) O. Kuntze, яка простежується по кілька особин в угрупованнях асоціації *Tilio cordatae-Carpinetum betuli* північно-східної частини заказника. Вид зростає в затінених незахарашених ділянках.

• *Лілія лісова* *Lilium martagon* L., котру виявлено у двох затінених ділянках грабово-дубового лісу (*Tilio cordatae-Carpinetum betuli*), де вид у хорошому стані трапляється поодиноким.

• *Лікоподієла заплавна* *Lycopodiella inundata* (L.) Holub., що зрідка спостерігається у вологих розривах і пониженнях соснового лісу (*Dicrano-Pinetum*).

Серед рідкісних видів відзначені:

• *Берега низька* *Betula humilis* Schrank, яка трапляється досить часто на болоті окремими групами. Стан популяцій задовільний.

• *Зозулині сльози яйцеподібні* *Listera ovata* (L.) R.Br., що відзначено в складі асоціації *Carpineto-Quercetum mercurialidosum (perennis) (Tilio cordatae-Carpinetum betuli)* північно-східної частини заказника. Популяції характеризуються невеликою чисельністю й щільністю, окремі особини мають висоту 50 см [5].

• *Гніздівка пташина* *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., яка зазвичай трапляється поруч із попереднім видом (угруповання асоціації *Tilio cordatae-Carpinetum betuli*) і так само окремі особини в доброму стані.

• *Любка дволиста* *Platanthera bifolia* (L.) Rich. трапляється в грабово-дубових, дубових і сосново-дубових лісах (*Tilio cordatae-Carpinetum betuli, Quercus roboris-Pinetum*) заказника. Вид трапляється лише по кілька особин, винятком можуть бути грабово-дубові ліси, де популяції компактні й численні.

• *Верба чорнична* *Salix myrtilloides* L. – досить звичайний вид на болоті «Урочище Дупло». Частіше цей вид трапляється по периферії болота та характеризується лінійним розміщенням популяцій.

• *Верба старке* *Salix starkeana* Willd. – вид, відзначений серед чагарників із *Alnus glutinosa* та різних видів роду *Salix* (західна частина заказника) [5].

Серед рідкісних рослин гідрологічного заказника є такі, які можуть бути кандидатами до списку видів, котрі потребують охорони на регіональному рівні, оскільки трапляються поодиноким й через різні негативні фактори їх популяції швидко скорочуються.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Основними причинами погіршення стану рослинного покриву гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» визначено антропогенні впливи, зокрема зміну й урегулювання гідрологічного режиму, кліматичні перепади, лісогосподарські чинники, а також пошкодження соснових насаджень ентомошкідниками та фітопатогенами.

Підсумовуючи характеристику рідкісних рослин заказника, можна зробити висновок, що для такої невеликої території кількість видів із Червоної книги України й інших природоохоронних документів є досить високим показником і визначає цю територію як дуже цінну у фітосозологічному відношенні.

Джерела та літератури

1. Природно-заповідний фонд Волинської області / упоряд. М. В. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.
2. Геоботанічне районування Української РСР. – Київ : Наук. думка, 1977. – 303 с.
3. Дідух Я. П., Геоботанічне районування України та суміжних територій / Я. П. Дідух, Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60. – № 1. – С. 6–17.

4. Рідкісні і зникаючі рослини Українського Полісся / авт. кол. : В. Т. Харчишин, В. Г. Собко, В. І. Мельник [та ін.]. – Київ : Фітосоціоцентр, 2003. – 248 с.
5. Червона книга України (Рослинний світ) / під заг. ред. члена-кореспондента АН України І. А. Акімова. – Київ : Глобалконсалтинг, 2009. – 624 с

Иванцив Оксана, Федонюк Виталина, Иванцив Василий. Флористические особенности гидрологического заказника местного значения «Ориховский» Ратновского района Волынской области. В статье анализируется флора гидрологического заказника местного значения «Ориховский» Ратновского района Волынской области. Основной задачей работы было установление современного состояния флористического и фитоценотического многообразия гидрологического заказника местного значения «Ориховский» и выявление на его территории редких и исчезающих видов флоры, занесенных в Красную книгу Украины и других природоохранных документов.

В статье раскрываются аспекты становления и развития флористических исследований заказника, дается описание фитоценотического разнообразия.

На территории заказника выявлены виды из Европейского красного списка: *Crataegus ucrainica* Pojark., *Silene lithuanica* Zapal., *Tragopogon ucrainicus* Artemcz. Виды занесены в Приложение № 1 Бернской конвенции: *Aldrovanda vesiculosa* L., *Cypripedium calceolus* L., *Liparis loeselii* (L.) Rich., *Pulsatilla patens* (L.) Mill. Виды из Красной книги Украины – три исчезающих, пять уязвимых, шесть редких видов на территории, из числа исчезающих следует отметить *Huperzia selago*, *Oxycoccus microcarpus*, *Scheuchzeria palustris*; среди уязвимых видов – *Cephalanthera rubra* (L.), *Drosera anglica* Huds., *Epipactis helleborine* (L.) O. Kuntze, *Lilium martagon* L., *Lycopodiella inundata* (L.) Holub.; из числа редких – *Betula humilis* Schrank, *Listera ovata* (L.) R. Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Salix myrtilloides* L., *Salix starkeana* Willd.

Ключевые слова: гидрологический заказник местного значения «Ориховский», исчезающие виды, редкие виды, уязвимые виды.

Ivantsiv Oksana, Fedonyk Vitalina, Ivantsiv Vasyl'. Floral Features Hydrological Reserve of Local Importance «Orikhivsky» Ratne District, Volyn Region. The article analyzes the flora hydrological reserve of local importance «Orikhivsky» Ratne district, Volyn region. The main objective of the work was to establish the current state of floristic diversity and phytocoenotic hydrological reserve of local importance «Orikhivsky» and identify on its territory of rare and endangered species of flora listed in the Red Book of Ukraine and other environmental documents.

The article analyzed aspects of the formation and development of floristic research reserve, given the variety description phytocoenotic.

In the reserve discovered species of European Red List: *Crataegus ucrainica* Pojark., *Silene lithuanica* Zapal., *Tragopogon ucrainicus* Artemcz., Species listed in Annex 1 of the Bern Convention number: *Aldrovanda vesiculosa* L., *Cypripedium calceolus* L., *Liparis loeselii* (L.) Rich., *Pulsatilla patens* (L.) Mill., Species from the Red Book of Ukraine: 3 endangered, vulnerable 5, 6 rare species in the territory among the endangered species should be noted – *Huperzia selago*, *Oxycoccus microcarpus*, *Scheuchzeria palustris*; the number of vulnerable species – *Cephalanthera rubra* (L.), *Drosera anglica* Huds., *Epipactis helleborine* (L.) O. Kuntze, *Lilium martagon* L., *Lycopodiella inundata* (L.) Holub.; among the rare species – *Betula humilis* Schrank, *Listera ovata* (L.) R. Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Salix myrtilloides* L., *Salix starkeana* Willd.

Key words: hydrological reserve of local importance «Orikhivsky» endangered species, rare species, vulnerable species.

Стаття надійшла до редколегії
21.03.2017 р.

УДК 574.22

Аня Клименко

Морфолого-біологічні й екологічні особливості рідкісних видів рослин Сумської області

Розглянуто біолого-морфологічні особливості рідкісних видів рослин Сумської області (150). Вони відрізняються високою розмаїтістю за морфологічною структурою, біологічними особливостями, екологічними та синтаксономічними зв'язками.

Ключові слова: рідкісні види рослин, морфолого-біологічні особливості, екологічні особливості, Червона книга України.

© Клименко А., 2017